
УДК 81 – 119

Лариса Колібаба, Валентина Фурса
Інститут української мови НАН України, м. Київ

НАУКОВІ ВЕРШИНИ ПРОФЕСОРА К.Г. ГОРОДЕНСЬКОЇ

Серед наукової філологічної еліти України чільне місце посідає знаний в країні та за її межами граматист, доктор філологічних наук, професор, лауреат премії імені О.О. Потебні НАН України, завідувач відділу граматики та наукової термінології Інституту української мови НАН України Катерина Григорівна Городенська, творче життя та подвижницька наукова праця якої гідні захоплення та наслідування. Особистість нашої високоповажаної колеги дуже

багатогранна та яскрава. У ній гармонійно поєдналися риси талановитого мовознавця, наполегливого дослідника, мудрого наставника, неперевершеного вчителя, невтомної трудівниці, чарівної жінки, високодуховної, благородної і доброї людини.

Професійна доля Катерини Григорівни пов'язана з Академією наук, де вона майже п'ять десятиріч успішно розв'язує питання теоретичного й прикладного українського мовознавства, де зросла від аспіранта до завідувача

© Л.М. КОЛІБАБА, В.М. ФУРСА, 2018

відділу та заступника директора і сформувалася як істинний науковець, сумлінний дослідник граматики української мови.

Щедра полтавська земля обдарувала Катерину Григорівну не лише найкращими людськими якостями і непереборною жагою до пізнання всього нового. Вона отримала ще й винятковий дар майстерно перетворювати найскладніші теоретичні проблеми на очевидні істини. Це вміння засвідчує її величезний, знаний в Україні й у слов'янському світі творчий доробок, який на сьогодні сягає понад 700 наукових праць. Катерина Григорівна Городенська — співавтор колективних праць, посібників та підручників для вищої школи, автор індивідуальних монографій, граматичного словника сполучників, науково-популярного видання «Українське слово у вимірах сьогодення», численних наукових статей, мовних мозаїк, а ще — відповідальний редактор багатьох наукових видань.

Талановита дослідниця плідно працює в різних галузях лінгвоукраїністики, проте найулюбленішими царинами її мовознавчої діяльності впродовж десятиріч є категорійна граMATика (категорійний словотвір, категорійна морфологія і категорійний синтаксис), граматична лексикографія та культура української літературної мови.

В українське мовознавство Катерина Григорівна Городенська сміливо й упевнено ввійшла як дослідниця словотворення, захистивши кандидатську дисертацію «*Морфологічна структура відіменних дієслів у сучасній українській мові*» (1975). Теоретичні проблеми дериватології української літературної мови глибоко зацікавили молодого дослідника й спонукали до подальших активних наукових пошуків. Катерина Григорівна взяла участь у створенні відомого теоретичного курсу «*Словотвір сучасної української літературної мови*» (1979), для якого запропонувала відмінну від традиційної концепцію префіксально-суфіксального словотвору. Усебічно опрацьовувала проблеми морфемного членування та словотвірної похідності, докладно проаналізувала їх у монографії «*Словотвірна структура слова*» (1981, співавтор — М.В. Кравченко). Подальші дослідження, присвячені словотвірній морфеміці, Катерина Григорівна Городенська пов'язала із семантичним синтаксисом, що дало їй змогу докладно розглянути синтаксичний механізм породження похідної одиниці, а словотворчі афікси витлумачити як формально-граматичні репрезентанти семантичних функцій компонентів базових реченневих структур або структур словосполучення. Ці ідеї вона реалізувала в монографії «*Морфеміка української мови*» (1987, співавтор — О.К. Безпояско).

У наукових студіях мовознавець Катерина Григорівна Городенська велику увагу зосередила на теорії синтаксичної деривації, що ґрунтується на здатності чотирьох частин мови (іменника, прикметника, дієслова, прислівника) уживатися в невластних синтаксичних позиціях. У колективній праці «*Семантико-синтаксична структура речення*» (1983, співавтори — І.Р. Вихованець, В.М. Русанівський) вона описала чотири типи синтаксичної деривації: субстантивну, ад'єктивну, дієслівну й адвербіальну. Розвинувши ідею синтаксичної деривації в українському мовознавстві,

ювілярка зробила вагомий внесок у розбудову теорії синтаксису української літературної мови. Дослідження Катерини Григорівни Городенської «*Деривація синтаксичних одиниць*» (1991), блискуче захищене як докторська дисертація, стало етапним для лінгвоукраїністики, адже саме в ньому та в однойменній монографії оприлюднено підсумок наукових пошуків у теорії деривації, апробовано першу в українському мовознавстві концепцію дериваційного синтаксису, що лягла в основу нової галузі синтаксичної науки. У монографії «*Деривація синтаксичних одиниць*» (1991) Катерина Григорівна розглянула проблему похідності в синтаксисі, дериваційні відношення між синтаксичними одиницями одного рангу, складнопідрядне речення як базову структуру для творення простих ускладнених речень, дериваційні параметри складносурядних речень, відношення похідності між формально-граматичними типами складних речень, характер похідності між простими двоскладними реченнями, перетворення простих двоскладних речень в односкладні, дериваційні зв'язки простих односкладних речень, дериваційний потенціал словосполучень, дериваційні відношення між синтаксичними одиницями різних рангів, згортання речень у словосполучення, речення як базову одиницю для синтаксеми, специфіку структури предикатних синтаксем.

Широко відомі в лінгвоукраїністиці й напрацювання Катерини Григорівни Городенської в царині морфології. У центрі уваги талановитого мовознавця — частиномовна проблематика, співвідношення частиномовних і нечастиномовних класів слів, проблеми синтетизму й аналітизму в морфологічній структурі української мови, динамічні процеси в морфологічній системі тощо. У монографії «*Числівник української мови*» (1980, співавтори — Г.П. Арполенко, Г.Х. Щербатюк) вона ґрунтовно проаналізувала лексико-граматичну своєрідність числівника як частини мови, формування означено-кількісних і неозначено-кількісних числівників, функціонування морфологічних категорій відмінка, числа й роду, синтаксичні особливості числівників, синтаксичні функції числівниково-іменникових сполук. Справжнім визнанням високого професіоналізму доктора філологічних наук, професора Катерини Григорівни Городенської було присудження їй (разом із І.Р. Вихованцем) у 2005 р. академічної премії імені О.О. Потебні за новаторську морфолого-синтаксичну концепцію сучасної української морфології, реалізовану в монографії «*Теоретична морфологія української мови*» (2004, співавтор — І.Р. Вихованець). У цій праці з позицій функційно-категорійної граматики вона описала дієслово як центральну частину мови, обґрунтувала його граматичну спеціалізацію, власне-дієслівні й невластиві-дієслівні граматичні категорії, міжрівневий статус таких граматичних категорій дієслова, як валентність, дієслівні роди, стан та перехідність / неперехідність; розкрила транспозиційний потенціал основних дієслівних категорій; схарактеризувала словозміну дієслів, дієслова неповної особової парадигми, одноособові дієслова, класи українських дієслів, перехід інших частин мови в дієслово; визначила місце й статус інфінітива, дієприкметника та форм на *-но*,

-то у сфері дієслова. Узагальнила відомості про прислівник як периферійну частину мови, пояснила синтаксичну зумовленість його семантики, проаналізувала семантико-синтаксичні розряди прислівників, категорію ступенів порівняння прислівників, перехід інших частин мови у прислівник, обґрунтувала статус дієприслівника як віддієслівного прислівника. На широкому фактичному матеріалі дослідила специфічний клас граматичних одиниць — службові слова-морфеми, типи слів-морфем, семантичні різновиди прийменників, сполучники як окремий тип слів-морфем, функціональну спеціалізацію часток, зв'язки як своєрідний тип службових слів-морфем; умотивувала виокремлення слів-речень, їх типи. Спробу якнайповніше описати морфологічну систему та структуру української літературної мови на засадах апробованої в сучасному українському мовознавстві концепції функційно-категорійної граматики втілено в найновішій колективній теоретичній праці *«Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія»* (2017, співавтори — І.Р. Вихованець, А.П. Загнітко, С.О. Соколова), що є першою частиною академічної граматики сучасної української літературної мови. У цьому дослідженні на основі матеріалів найновіших дисертаційних та монографічних праць українських мовознавців істотно поглиблено, розширено, укладено й удоступнено наукові ідеї, викладені в «Теоретичній морфології української мови». Крім змістовного наповнення розділів «Дієслово», «Прислівник», «Службові слова-морфеми», «Слова-речення» та структурних підрозділів «Особливості відмінювання множинних іменників», «Основні парадигми іменників нульової відміни», «Відмінювання займенникових прикметників», «Займенниковий тип відмінювання числівників», Катерина Григорівна Городенська виконала ще й відповідальне редагування цієї праці. Незважаючи на те, що нова академічна грамматика лише нещодавно побачила світ, за доступність викладу проблемних питань морфології та об'єктивність і переконливість узагальнень вона вже здобула визнання читацької аудиторії.

Серед усіх типів слів-морфем своєю граматичною специфікою та розмаїттям семантико-синтаксичних функцій професора Городенську найбільше зацікавили сполучники. Цим нечастиномовним одиницям вона присвятила індивідуальну монографію *«Сполучники української літературної мови»* (2010), у якій уперше в українському мовознавстві цілісно дослідила сполучники сучасної української літературної мови, обґрунтувала їхній слівно-морфемний статус, визначила граматичні (формально-синтаксичну та семантико-синтаксичну) функції, запропонувала уточнену формально-синтаксичну диференціацію сполучників, виокремила семантичні групи сполучників сурядності, підрядності, сурядності-підрядності та підрядності-сурядності, розмежувала сполучникові спеціалізовані й транспозиційні реалізації семантико-синтаксичних відношень у складнопідрядних і складносурядних реченнях, простежила нові явища у функціонально-стильовому використанні сполучників різних семантичних груп, з'ясувала співвідношення синтетизму та аналітизму в їхньому складі.

Написанню цієї індивідуальної монографії передувало тривале багаторічне спостереження Катерини Григорівни за граматичною поведінкою сполучників у різностильових сферах української літературної мови (фольклорі, художній літературі, науковому й офіційно-діловому стилях, публіцистиці), що вможливило концептуально цілісний, послідовний та ґрунтовний опис семантико-синтаксичних функцій сполучників української літературної мови в новому, лексикографічному, форматі словника. Лексико-граматична праця *«Грамматичний словник української мови: Сполучники»* (2007) засвідчила вагомі здобутки ювілярки в галузі української граматичної лексикографії і стала однією із засадничих у її розвитку. У ній уперше в лінгвоукраїністиці на основі кваліфікації сполучників як одного з типів службових слів-морфем найповніше систематизовано граматичні функції цих одиниць, ієрархізовано їхні позиції у складному та у простому ускладненому реченнях. Функції сполучників диференційовано залежно від характеру двох типів синтаксичних зв'язків і семантико-синтаксичних відношень — формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного — і проілюстровано на широкому фактичному матеріалі з різностильових текстів.

Катерина Григорівна Городенська ніколи не стоїть осторонь неграмотного й неоковирного поводження з мовою, бо вона сама — майстер філігранного шліфування українського слова, його відважна захисниця. Саме тому їй вдячні учні звертаються до Всевишнього з проханням: «Хай Вас Бог береже так, як Ви бережете чистоту української мови». Катерина Григорівна дбає про правильність, високу культуру мови наукових видань, засобів масової інформації, мовного оформлення різноманітної документації. Вона редагує різні матеріали, активно пропагує нові аргументовані рекомендації щодо слововживання, відповідає на численні листи-запити, надає усні та письмові консультації, виступає в теле-, радіоефірі та в пресі. Саме професор Городенська розвинула й ожиттевила новий науково-популярний культуромовний жанр «мовної мозаїки», започаткований І.Р. Вихованцем. Сотні мовознавчих порад, написаних вправним стилем, є відповіддю на силу-силенну гострих питань сьогодення, пов'язаних із проблемами правопису, слововживання, відмінювання тощо. Вони є рятівним колом для кожного, хто працює зі словом, а тому швидко розлітаються в лінгвістичному Всесвіті, їх передають із вуст в уста як дієвий рецепт лікування мовних покручів та хвороб. Науково-популярна праця *«Українське слово у вимірах сьогодення»* (2014), у якій зібрано чіткі, обґрунтовані рекомендації щодо найскладніших, найсуперечливіших уживань та проблем правопису слів і словосполучень у сучасній українській літературній мові, за кілька років стала справжнім культуромовним бестселером. Сьогодні Катерина Григорівна невпинно працює над новим, розширеним і доповненим перевиданням цієї праці, на яке з нетерпінням чекає не тільки вся мовознавча спільнота України, а й небайдужі громадяни, котрі прагнуть говорити і писати зразковою українською мовою.

Окрема вагома сторінка в житті Катерини Григорівни Городенської — робота над українським правописом. Вона розв'язує проблеми внормування української літературної мови на національній основі, докладає неабияких зусиль для повернення українському правописові самобутніх рис та вилучення з нього того, що не відповідає українській правописній традиції. Катерина Григорівна Городенська — член двох робочих груп Української національної комісії з питань правопису, активний учасник гострих дискусій, присвячених обговоренню проектів головного правописного кодексу України. Відредагувала текст праці *«Український правопис: Проект найновішої редакції»* (1999) і підготувала розділи до проекту нової редакції *«Українського правопису»* (2018). Нині вона глибоко переймається долею нового українського правопису, щиро тішиться з того, що «українці, хай і не так швидко, як би хотілося, але повертаються до свого українства», і мріє «дожити до справжньої української України, де українська мова стане рідною для всіх».

Катерина Григорівна Городенська має давні й тісні зв'язки з вищою школою. Вона — співавтор підручника на нових теоретичних засадах *«Граматика української мови. Морфологія»* (1993, співавтори — О.К. Безпояско, В.М. Русанівський), який високо оцінили викладачі закладів вищої освіти України. Професор Городенська підготувала багато науково-педагогічних кадрів, а скільки тем для докторських і кандидатських дисертацій вона благословила на успішне наукове життя, годі й перелічити. Викладачі й здобувачі постійно консультуються з нею з приводу ословлення своїх наукових задумів. Завдяки гострому розуму й великому досвіду Катерина Григорівна навіть найскладніші лінгвістичні проблеми вправно перетворить на зрозумілі для кожного й обов'язково порадить раціональні способи їхнього розв'язання. Простота і доступність — ось визначальні ознаки стилю життя і праці нашої високодостоїнної ювілярки.

Катерина Григорівна Городенська — неперевершений учитель, який успішно готує наукові кадри і керує написанням багатьох кандидатських і докторських дисертацій. Підготувала чотирнадцятьох докторів та тридцять одного кандидата філологічних наук! Її учні розвивають багатовекторні теоретичні ідеї свого вчителя, формуючи надзвичайно потужну наукову школу професора Городенської в царині категорійного словотвору, словотвірної парадигматики, словотвірної номінації, словотвірної омонімії, множинності словотвірної мотивації дієслів; у розбудові синтаксичних категорій, вивченні особливостей функціонування синтаксичних одиниць, явищ синхронної перехідності, граматичних ознак синтаксично нечленованих одиниць, синтаксичних норм, семантико-синтаксичної структури різних типів одиниць: простого ускладненого речення, безособового речення, речень із чотиривалентними предикатами, прислівникових речень, субстантивних вторинних словосполучень; у граматичному дослідженні різних типів дискурсу, динамічних процесів та нових явищ у лексиці, у прийменниковій системі, у функціонуванні сполучників тощо. Спектр наукових зацікавлень провідного граматикиста України Катерини Григорівни Городенської просто вражає!

Сьогодні Катерина Григорівна Городенська так само віддано служить науці й перебуває в авангарді наукової роботи Інституту української мови НАН України. Тут вона працювала на різних посадах: провідним науковим співробітником відділу граматики, відділу історії та граматики української мови, заступником директора з наукової роботи, завідувачем відділу граматики та фонетики, відділу граматики, нині — завідувач відділу граматики та наукової термінології. Непохитність ідеалів, стійкість у відстоюванні своїх фахових і життєвих принципів, глибока вірність україноцентричним ідеям, незламність духу захоплюють її послідовників та колег і є гідним взірцем для наслідування.

Дорога й вельмишанована науковою спільнотою Катерино Григорівно! Ми, Ваші колеги та учні, щиро вітаємо Вас із Високим Ювілеєм і пишаємося тим, що саме нам випало щастя багато років пліч-о-пліч із Вами торувати тернистий шлях до граматичних вершин, розбудовувати величний храм української граматики, виводити її на простори світової науки. Ми доземно вклоняємося Вам за Вашу невтомну потужну подвижницьку працю в ім'я Української мови, Українського Мовознавства й Української Держави. Бажаємо, щоб Ваша наукова нива й надалі вирізнялася багатим, дбайливо виплеканим граматичним ужином. Хай невичерпна енергія, творче завзяття, жага до невпинного наукового пошуку не полишають Вас довіку і завжди будуть Вашою візитівкою в науковому світі. Дай, Боже, Вам міцного здоров'я і сил зреалізувати всі творчі задуми, а дружна, згуртована родина й рідна полтавська земля хай наснажують на нові сміливі наукові пошуки.

Статтю отримано 24.10.2018

Larysa Kolibaba, Valentyna Fursa

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

SCIENTIFIC TOPS OF PROFESSOR K.G. HORODENSKA